

«AZ OLASZ IRODALOM A MAGYAR KÖZTUDATBAN»

HOZZÁSZÓLÁS

Zambra Alajosnak az *Olasz Szemle* első számában megjelent ilyen című cikke fölveti a kérdést, hogy az olasz irodalmat más európai népekéhez viszonyítva miért képviseli magyar nyelven meglepően kevés fordítás, s mivel magyarázható, hogy fordítóink, ha olasz munka átültetésére vállalkoztak, «ösztönös biztonsággal» szinte kizárólag nagybecsű, «úttörő, vagy a grandiozitás hatását keltő» alkotásokat választottak. Más szóval: mi az oka annak, hogy míg a német, francia, angol irodalom hazai népszerűsítői érdemes termékek aránytalanul nagyobb száma mellett a ponyva özönével is elárasztották könyvpiacunkat, az olasz literatúrából közönségünk számára csak kevés kimagasló mű vált hozzáférhetővé?

A cikk szerzője, a nélkül, hogy a probléma tüzetesebb vizsgálatába kívánna bocsátkozni, két feltevéssel óhajtja a kérdés iránt az érdeklődést fölkelteni. Az egyik szerint a magyarság annak a százados benső kapcsolatnak következtében, melyet az itáliai latinitással s általában a deák nyelven át a latin szellemmel fenntartott, sokkal közelebb érezte magát az olasz kultúrvilághoz, mint a német, francia, vagy angol műveltséghez s így az «idegenség» varázsa, mint az ismeretvágy, a kíváncsiság ösztönzője olasz viszonylatban kevésbé érvényesült. A másik feltevés azt a gondolatot tartja mérlegelendőnek, hogy közönségünknek az olasz írókkal szemben tanúsított nagyigényűsége nem arra vezethető-e vissza, hogy «az olasz irodalom ismerete Magyarországon az olasz szellem leg-

kiválóbb képviselőivel kezdődött» s Dante, Boccaccio, Ariosto, Tasso és Machiavelli nagysága folytán «a magyar köztudatban olyan magas mértéket jelent az olasz irodalom, hogy talán ezért vet ki magából mindent, ami nem e felé a mérték felé tör».

A kérdés fölállítását és a rávonatkozó, immár néhány évtizedes kutatások eredményei alapján adható válasz megfogalmazását a közvélemény tájékoztatásának érdeke annál indokoltabbá teszi, hogy a művelt és buzgó könyvvásárlók részéről az utóbbi időben gyakran fölhangozott a csodálkozó érdeklődés az iránt, vajjon minek köszönhető napjainkban az olaszból fordított művek számának éppoly váratlan, mint jelentékeny megszaporodása? A derék könyvvásárló azonban, akinek álmában sem jutott soha eszébe, hogy magát tartsa a könyvtermelés irányítójának, mert valóban ő volt mindig az irányított, s nem egyszer a félrevezetett, bizonyára meglepetéssel értesülne arról, hogy saját diktátori akaratából, amit még csak nyilvánítania sem kellett, jutott abba a kellemes helyzetbe, hogy ma legalább is annyi — sőt több — modern olasz munka magyar fordítása áll rendelkezésére, mint amennyi új francia vagy német szerzőt olvashat a maga anyanyelvén. Sokkal meggyőzőbbnek találná azt a magyarázatot, hogy Itáliával fennálló, egyre sokrétűbbé váló összeköttetéseink fokozatosan mélyítik az olasz lélekbe való bepillantásunkat, egyre több irodalmi érdekelttségű ember ismerkedik meg eredetiben az olasz szellem alkotásaival s mert rohamosan növekszik a nyelvet tudók száma, mind népesebb lesz a fordítógárda is, amelynek immár nem nehéz kiadóra szert tennie, mert az Olaszország iránt fellendült általános érdeklődés a szépirodalmi termékeknek is megfelelő kelendőséget biztosít. Nem kevésbbé nehéz volna a józan olvasóval elhíttetni — bár arra törekszik minden könyvreklám —, hogy a kezébe adott olasz fordítások egytől-egyig remekművek, mert fordító és kiadó egyaránt kínosan tiszteletben tartják üzletfeleik kényes követelményeit az olasz irodalommal szemben s mással, mint hétkarátos értékekkel nem is mernének kísérletezni. A szorgalmas könyvvásárlónak ilyen fogadkozások hallatára alighanem eszébe jutnának Pitigrilli hétkarátos szűzei s az a temérdek da Verona-ponyva, amit efféle írásoknak nem is olyan régenmúlt divatja idején elnyelettek vele s elhárítaná magától az illetéktelen elismerést, mely szerint — Dante és Machiavelli szuggesztiója alatt — olasz szerzőtől csak nagyszabásút és rendkívülit szokott elfogadni.

A szemünk láttára virágzó fordító-tevékenység és annak röviden érintett motívumai éppen úgy, mint a fordított munkák vegyes értéke, de egyforma könyvárusi sikere ellentmondanak az idézett cikk szellemes

föltevéseinek s — véleményünk szerint — nem kevésbé teszik valószínűtlenné e magyarázó kísérletek hasznavehetőségét az olasz irodalom hazai szerepének történetéből levonható tanulságok, melyeket a következőkben igyekszünk röviden összefoglalni.

Köztudomású, hogy az itáliai szellemi élettel való szorosabb érintkezésünk az első olasz egyetemek magyar hallgatói révén a 13. század legelején veszi kezdetét. Ezeknek az egyházi és római jogi tanulmányokat végzett papi férfiaknak hazai tevékenységében századokon át semmi nyoma sincs annak, hogy a korukbeli olasz nemzeti irodalomról akár csak tudomást is vettek volna. Ugyanez áll a XV. századtól fogva Olaszországban járt világi magyar nemesifjakról is, akik szakstudiumuk, a jogtudomány elvégzése mellett magukba szívják a humanizmus szellemét, magasabbrendű klasszikus műveltségre tesznek szert s általában arra törekszenek, hogy udvari és diplomáciai szolgálatra képesüljenek, ahol nagy becse van a sokoldalúan pallérozott szellemnek s nélkülözhetetlen az ékesszólás művészete, de semmi szükség nincs a vulgáris szépirodalomban való jártasságra, tehát az iránt nem is érdeklődnek. Ez a közöny a vulgáris iránt csak a Báthoryak idejében s különösen Zsigmond uralkodása alatt változik meg és pedig szinte kizárólag az erdélyi származású ifjak részéről, akik fejedelmük olasz szimpátiáira való tekintettel az olasz nyelvben is tervszerűen képzik magukat. Jellemző azonban, hogy széphistóriáink ú. n. olasz csoportjának szerzői, ha netán ismerték is Boccacciót eredetiben, a Decameron magyar versekbe foglalásához Petrarca és Beroaldo latin átdolgozásait használták alapszövegül s padovai diákjaink nem a Divina Commedia vagy az Orlando Furioso csodálatával eltelve tértek haza, hanem legfőljebb divatos madrigálokat és padovanákat hoztak magukkal.

Ha ez a helyzet a renaissance virágkorára vonatkozólag, amikor az olasz nemzeti irodalom elkeseredett küzdelmek árán s örökértékű alkotásokkal immár kivívta jogait a latin nyelv egyedül üdvözítő voltát hirdető humanizmussal szemben, annál érthetőbb, hogy a klasszikus múlt bővületében élő korábbi humanista mesterek külföldi tanítványai éppenséggel semmiféle kapcsolatba nem jutottak az olasznyelvű irodalommal. Az Anjouk, Zsigmond király és Mátyás udvarai és kancelláriái ennek a vulgáris-ellenes humanista műveltségnek tűzhelyei és terjesztői voltak s inkább elzárták, semmint egyengették a lenézett népi idiomában szóló költészet útját. A Corvinák között inkább díszes kiállítása, mint a zengő olasz terzinák juttattak helyet egy Dante-kódexnek, amelyről semmi jogunk föltenni, hogy egyetlen budai humanistánk érdeklődését is felkeltette volna.

Az Olaszországgal való kulturális kapcsolataink delelőjét jelentő renaissance-kor utáni századokban is nagy része volt időnként a latin nyelvnek olasz eszmeáramlatok közvetítésében. Elég itt az ellenreformáció magyar vezérkarának római iskolázására, a felvilágosodás ellen folytatott irodalmi küzdelmek olasz forrásokból kölcsönzött fegyvertárára, Muratori latinnyelvű munkásságának hazai ismeretére emlékeztetnünk. Ezeken túl hivatkozhatnánk újabb részletkutatásokra is e vonalon annak további igazolásául, hogy a latin nyelv mily értékes összeköttetések eszköze volt olasz és magyar tudósok közt, különböző *tudományok* területén, de *sehol sem találunk komolyan számbajövő adatokat arra nézve, hogy hazai műveltjeink dedék nyelvvismerete hídul szolgált volna valaha az olasz költészet felé.* Abból a tényből tehát, hogy még «a tizenkilencedik század derekának magyar írói és olvasói (is) majdnem második anyanyelvükként éltek a latin szóval», semmiféle következtetést sem lehet vonni az olasz irodalomhoz való viszonyunkat illetőleg, s még kevésbé lehet állítani, hogy e latinításunk folytán a magyar közönség az összes európai literaturák közül «legkevésbé idegennek az olasz irodalmat érezhette magától». Ennek talán inkább az ellenkezője igaz, amennyiben a latinhoz mereven ragaszkodó köznemesség más nyelvek elsajátítása elől meglehetősen elzárkózott s csak a «nemzetietlen» főúri osztály tanult meg a németen kívül — jobbára Bécs divatja szerint — hol olaszul, hol franciául is.

Nem a humanista, tudós és jogász latinságnak, hanem a latin nyelv egyházi használatának köszönhető az első, eredetileg olasz verssorok (Dante, Paradiso, XXII, 46—48) magyar fordítása, mely úgy került az Apostolok méltóságáról szóló kódexünkbe, hogy írója sem olaszul, sem Dantéről nem tudott. E vékonyka szál, mely nemzeti irodalmunkat először fűzi össze az olasz vulgáris költészettel, néhány évtizeddel ezelőttig azonban rejtve maradt nemcsak a «köztudat», hanem a szakemberek számára is. Dante tehát, akinek fordítására csak 1852-ben vállalkozott magyar író, nem járulhatott hozzá annak a fenkölt véleménynek kialakításához, melynek alapján a magyar olvasó állítólag oly magas mértéket alkalmaz az olasz irodalommal szemben. *De nem is Petrarca, Boccaccio, Machiavelli vagy Tasso állnak az olasz költészettel való megismerkedésünk elején.* Petrarca latin zsoltárai ugyan már a XV. század végén olvashatók magyar nyelven, de a szonettek poétájaként még három hosszú századon át alig esik róla említés irodalmunkban. Istvánfi Pál, Enyedy György, Szegedi Veres Gáspár is csupán a Decameron néhány történetének ismeretét terjesztették el s nem Boccaccio nevére, művészetére tanították meg olvasóikat. Machiavellit pedig csak Zrínyi Miklós becsülte nagyra s

használta föl politikai és hadászati tárgyú irataiban, míg a XVII. századnak a keresztény morál alapján róla alkotott elítélő véleménye olyan hosszú életű, hogy sokan még a XIX. század elején is csak szent borzalommal veszik tollukra nevét. S végül Ariosto és Tasso művészetének varázsa sem ejthette meg soha oly mértékben a magyar közönséget, hogy ez hatással lehetett volna az olasz irodalom iránti magatartására. Egy Ariosto-szonett magyar fordítása a XVII. század utolsó negyedéből a költő pusztá nevének hazai ismeretét sem bizonyítja, az Örjögő Lóránd második és harmadik énekéből készült, ugyanazon korú töredékes prózai átültetés e század elejéig egy erdélyi család levelesládájában lappangott s Csokonai Vitéz Mihály és Fekete János generális fordítási kísérletei után több, mint ötven esztendővel később csak Arany Jánostól szerezhetett komoly ösztönzést irodalmi életünk Ariosto megismerésére. Végül Tasso hazai tudomásulvételének első adataiért Kisfaludy Sándorig kell lapoznunk irodalmunk történetét.

Újból meg kell állapítanunk tehát, amiről azt hittük, hogy régen átment a szakemberek köztudatába: olaszból készült első magyar fordításaink, melyek szélesebb körökhöz jutottak el s az eredeti művek szerzőinek névszerint is becsületet szereztek, vallásos tárgyúak, az első olasz szépíró pedig, aki valóban olyannyira ismert volt Magyarországon, hogy művein át közönségünk valamelyes véleményt formálhatott az olasz poézis természetéről, sajátos ízeről és formáiról, Pietro Metastasio, az évtizedeken át Bécsben dédelgetett udvari költő, akinek kiterjedt hazai hatásáról a legkimerítőbb tanulmányt éppen Zambra Alajos írta.

Metastasio költészetének példája is, mely Bécsből árasztotta felénk édeskés illatát, élénken ellentmond annak a distantia-elméletnek, amely szerint minél távolibb és idegenebb egy nép, annál erősebb a törekvésünk lelkeségének megragadására irodalmán keresztül. Metastasio nem idegensége miatt, hanem azért hatott, mert Bécsben ünnepelték s mert akkori-ban minden áramlat, mely a császárvárost meghódította, szükségszerűen hozzánk is eljutott s rajta hagyta bélyegét a magyar életen. *Szellemi javak importját, cseréjét a távoli, idegen, ismeretlen vonzásánál sokkal inkább a közelség, elérhetőség s a jól járható utak döntik el.* Ilyenek — legalább is a XVIII. századtól kezdve — kétségtelenül inkább Németország, mint Itália felé nyíltak, ahová a magyart jóformán csak katonáskodni engedték el. S éppen ez időtől fogva mégsem az előlünk távolivá sáncolt olasz kultúra öntött el bennünket, hanem az osztrák-német, mellyel szemben ugyan-csak jóval kisebb mértékben volt «fogyatékos az idegenség-élményünk».

A vita-indító cikknek még csak egy állításával kell perbeszálnunk a történeti tények cáfoló tanúságát idézve, mielőtt az általa fölvetett

kérdésekre pozitív értelmű feleletet próbálunk adni. Nem helytálló — felfogásunk szerint — az a megállapítás, hogy «az olasz irodalomból még a becsületes középszerűség sem számíthat a magyar olvasó figyelmére és türelmére, csak az, amin rajta van a zseniálítás, az átlagon felüli törekvés bélyege». Ezzel szemben a «poeta cesareo» magyarországi sikerét éppen a korszellemnek annyira megfelelő középszerűségével kell elsősorban magyaráznunk. Csokonai, a maga emberöltőjének kétségtelenül legzseniálisabb magyarja, csupa középszerű olasz költő, az Arcadia rímelői iránt érdeklődött, mert formakereső küzdelmében hasznosnak találta a velük való bibelődést s rokokó ízléséhez közel állt kecses negédjük. A magyar tudományos akadémia Alfieri néhány tragédiája mellett Alberto Nota és Camillo Federici középszerűnek is alig nevezhető színpadi műveit ajánlotta a magyar fordítók figyelmébe s egy félszázaddal később Anton Giulio Barrili *Dodero kapitány*-ába úgy beleszeretett a magyar közönség, hogy egyre modernebb fordításai váltak szükségessé s utolsó kiadása még a világháború idején is közkézen forgott. Salvatore Farina nemcsak előbb jelenik meg magyarul, mint Verga, hanem jó ideig sokkal olvasottabb is az utóbbinál, bár «az átlagon felüli törekvés bélyegét» még leglelkesebb hazai kritikusi sem fődözték fel rajta. Neera sekélyes szórakoztató novelláit éppoly szívesen fogadta a magyar olvasótábor, mint ahogy Ada Negrit is érdemén felül népszerűsítette majd húsz éven át minden hazai folyóirat. Carducci viszont — egyébként jól ismert okokból — hűvösen tisztelt ismeretlen maradt, ma pedig Panzini még Mario Puccinivel sem áll egy színvonalon a kölcsönkönyvtárak statisztikájában. További példák felsorolása szükségtelen. Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy *közönségünk nincs és nem is volt soha olyan különleges kritikai érzék birtokában, mely az olasz irodalom igazi értékeit a gyöngye ötvözetű, vagy selejtes munkáktól csalhatatlanul meg tudná különböztetni*. Jót-rosszat egyaránt éppúgy befogadott, majd idővel elvetett az olasz könyvpiac terméséből, mint a németből, franciából, angolból. Magatartását nem irányítják az olasz írókkal szemben sajátos törvények, csak a fordítások számarányában mutatkoznak tetemes különbségek a három nagy nyugati nép irodalmi termékeinek importja javára s ennek éppen nem problematikus okait fölfedve, megtaláljuk a feladott kérdésekre várt választ is.

Mint már említettük, annak a korszaknak szellemisége, melyben a körülmények kedvező találkozása folytán legintenzívebb volt Itáliával való kulturális érintkezésünk, nem nyújtott lehetőséget az olasz nemzeti irodalommal való megismerkedésünkre. A protestantizmus térhódítása éppen akkor fordította el a magyarság tekintetét Olaszországtól, amikor ott végérvényesen diadalra jutott a vulgáris, és amikor nálunk a nyelvi

és irodalmi viszonyok ugyanilyen irányban érésnek indulva hovatovább megengedték volna az olasz költészet befogadását. A törököktől gyötört, rohamosan szegényedő s közműveltségében hanyatló ország megcsapant szellemi energiáit azonban túlnyomórészt a hitélet problémái kötötték le, a lelkek új, komor színezetű etikai tartalommal kezdtek eltelni s elvesztették fogékonyságukat az olasz szellem derűje, harmóniája és esztétikai eszményei iránt. *Itália megszűnt a világ tanítómestere lenni, mielőtt még hozzánk olaszul szólhatott volna* s a XVII. században immár csak katolikus papjaink jártak iskolájába. Zrínyi Miklós olyan kivétel, amely megerősíti a szabályt s az erdélyi udvarban néhány évtizedig hangadó olaszos kultúra legszebb virágja, Balassa Bálint világi tárgyú költészete, a viszonyok mostohasága folytán visszhangtalan maradt.

A XVIII. század nemcsak Magyarországot találta nyomorban, gyászban és keserű közönyben, hanem mélypontra juttatta az olaszság politikai, gazdasági, erkölcsi, sőt szellemi létét is. Hajdani hegemoniája Európa fölött a képzőművészetek, a költészet s nem utolsó sorban a tudomány terén már csak fájó büszkeséggel őrzött emlék volt s ha akadtak kiváló tehetségei — katonák, költők, mérnökök, művészek —, hazájuk határain túl kellett érvényesülést keresniök. Közép- és Déleurópa politikai vezetésének szálai Bécs kezében futottak össze, ennek árnyékában vergődött vagy tespedt Itália éppúgy, mint Magyarország, a társadalmi, gazdasági és filozófiai megújhodást elindító eszméket pedig Anglia és Franciaország termelték ki. Németország és Ausztria is a Nyugat szellemi vazallusaivá váltak, a magyar kultúra számára pedig nemcsak természet-szerűen kínálkozott, de teljességgel kikerülhetetlen volt a német-osztrák orientáció. Ezen az úton, tehát másodkézből jut el hozzánk már a XVII. századtól kezdve némely olasz hatás, Bécsen át szeretjük meg az olasz operát és Metastasiót, s Bécs zárja el, mikor jónak látja, Itália felé való közlekedésünket. Nem ide tartozik annak részletezése, hogy az elébünk állított sorompókon néha sikerült rést ütnünk, s hogy még az Olaszországban osztrák érdekekért harcoló magyar katonák közt is számos tollforgató, naplószerkesztő és útleíró akadt, akinek az olasz nép és kultúra iránti rokonszenve és tisztelete üdítő ellentétben áll azzal az osztrák részről tervszerűen és szívósan folytatott propagandával, mely európaszerte bizalmatlanságot, lekicsinylést, sőt megvetést igyekezett kelteni az olaszszággal szemben. Ennek a propagandának hatása persze nálunk sem maradt el s — néhány kimagasló kultúrájú egyéniségünknek ettől független olasz érdekeltségét nem tekintve — elég sikeresen terjesztette az Itália iránti közömbösséget, melynek következtében egyre

fokozódó méreteket öltött az olasz viszonyok, nemzeti egyéniség, szellemi és politikai aspirációk kérdéseiben való tájékozatlanságunk. Az osztrák gyámkodás olasz-ellenes célkitűzései annál könnyebben valósulhattak meg, mert ugyanilyen irányú befolyást gyakorolt kövéleményünkre a romantika — látszólag politikamentes — Itália-szemlélete is, melyben a «nagy múlt» árnyai mellett a jelent csak festői tájak, márványpaloták, kolostori cellák vagy rombarlangok kulisszái között s homályos sikátorokban szenvedélyeiknek élő bukott előkelőségek, kalandorok, művészek, brigantik, összeesküvők, álarcos szerelmesek és lazzaronik képviselték. Bizonyos azonban, hogy mindezt az olasz élet belső gyengesége tette lehetővé s hogy irodalmi téren e korban Olaszország éppen nem dicsekedhetett olyan értékekkel, amelyek a világ érdeklődésének kikényszerítésére alkalmasak lettek volna. A felvilágosodás szellemi küzdelmeiben harmadrangú szerepet játszott, a színpadon Goldoni művészetével nem volt képes Molière dicsőségét elhomályosítani, Alfieriért maga sem lelkesedett, Leopardi klasszicizmusa pedig időszerűtlen hang volt a kor lírai koncertjében. Manzoni hatalmas regényét ugyan az a megtiszteltetés érte, hogy Goethe fordította le németre, de két ilyen zseni összefogása sem volt elegendő arra, hogy áttörje Európa közönyét. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a múlt század első évtizedeiben a magyar közönséghez jóformán híre sem jutott el azoknak az egykorú olasz íróknak, akik európai viszonylatban még kevésbbé számottevők, bármily nagy is volt szerepük odahaza az olasz öntudat és lelkiismeret felébresztésében, az idegen uralom elleni küzdelem előkészítésében s annak a generációnak nevelésében, mely utóbb tömérdek szenvedés és véráldozat árán megteremtette az egységes Olaszországot. S valamint ismeretlenek maradtak nyilvánosságunk számára az olyan nevek, mint d'Azeglio, Gioberti, Balbo, Niccolini, Berchet, Giusti, úgy nem vett tudomást Magyarország a *risorgimento* mozgalmairól sem, amelyekből legföljebb a carbonarik romantikus titokzatossága szövődött egyéb, nem kevésbbé romantikus fogalmaink közé az olasz világról. Ez a helyzet nem változik az 1840-es évekig, amikor végre az olaszszággal való sorsközösségünk fölismerése a megértő rokonszenv és részvét érzéseit kelti föl a lelkekben, hogy végül a 48-as szabadságharc fegyverbarátságában találkozzék a két nemzet, s ez egy csapással megváltoztatja a közhangulatot Olaszország iránt. Ám az irodalom síkján ennek a hangulatváltozásnak jótékony hatása még sokáig késik. A szabadságharcot követő két évtized folyamán olaszból készült fordításaink száma és minősége semmivel sem haladja meg azokét a tervszerűtlen, tapogatódzó kísérletekét, amelyekkel a század első felében lépett néhány magányos olasz-barát írónk a magyar

közönség elé. Egyre szaporodó folyóirataink révén tetemesen megnövekszik ugyan külföldi regény- és novellabehozatalunk, a szükségletet azonban német, francia, angol áru elégíti ki, mert ez a közkeletű egész Európában, ezeken a nyelveken értenek fordítóink, sőt francia vagy angol munkák átültetésének e nyelvek nem-tudása sem képezi akadályát, mert a német sajtó és könyvpiac kényelmes közvetítőként szerepel. De nincs is az olasz irodalomnak — még ezekben az években sem — egész Európát érdeklő mondanivalója. Az ország legjobb erőit a nemzeti egység összekovácsolásának nagy feladatai foglalják el s ezek szolgálatában áll a legszorosabb értelemben nemzeti, szinte helyi jellegű irodalom is.

Nagyobbmértvű, Magyarországra is kiható változás e téren csak akkor következett be, amikor az Unita Italia létrejöttével az olasz szellemi élet egén a politika megszűnt az egyedüli vezércsillagzat lenni, az irodalom újra erőteljesen bekapcsolódott az olasz határokon túl uralkodó eszmék áramlásába s érvényesülni kezd annak a nemzetközi megbecsülésnek hatása, melyet a politikai tényezővé vált ország egész Európában kivívott magának.

Ez az időszak egybeesik a magyar szellemi életnek a kiegyezés után bekövetkezett fellendülésével. Érdeklődésünk egyre sokoldalúbb, a közönség befogadóképessége egyre nagyobb lett. Beléptünk a fordítótevékenység fénykorába, melyben saját, eredeti termelésünk közel egy emberöltőnyi pangása is kedvezett az idegen áru kelendőségének. Ekkor alakul ki Magyarországon a hivatásos fordító típusa, akinek főfoglalkozása rendszerint az újságírás s nyelvtudása a németre és franciára korlátozódik. Nem véletlen tehát, hogy amikor általános jelenséggé vált Európában a hosszú idő óta elhanyagolt olasz irodalom «felfedezése», nálunk papok, tanárok, bírák, az irodalom berkein kívül álló jóakarató dilettánsok, vagy nagy műveltségű neves írók kezdeményezik ezt a munkát, mert kivételes életkörülményeik, sajátos tanulmányi körük folytán csak ők bírják a fordításhoz szükséges mértékben az olasz nyelvet, első «céhbeli» olasz fordítóink pedig fiumei származású, vagy sokáig ott élt irodalmárok. A fürgébb, újságíró-szellemű fordítók munkája a tömegízlés után igazodik. Anyagukat a legnépszerűbb olasz folyóiratok és napilapok szépirodalmi tárcarovatából válogatják, szépet és selejteset vegyesen s egyaránt meglehetősen hevenyészett formában tálalnak olvasóik elé. Az úgy tájékozottabb s magasabb szellemiségű munkásainak szeme előtt ennél nemesebb cél lebeg. Látóköriük az olasz irodalom egészére, vagy viszonylag nagy területeire terjed ki, ehhez mérve sajnálatosan fogyatékosnak találják közönségünk ismereteit s a nemzeti becsület érdekében, az olasz kultúra iránti tiszteletből s nem utolsó

sorban a külföldi példák ösztönzésére is arra törekszenek, hogy a hiányokat a lehetőségig pótolják, az olasz poézis klasszikus értékeit a magyarság számára is megközelíthetővé tegyék. Ami a század harmincas éveiben Császár Ferenc részéről elszigetelt kísérlet volt, most buzgó fordítók egész sorának szervezetlen, de egycélú összefogásából szellemi birtokállományunkat tetemesen gazdagító termelési folyamattá lett. Régi mulasztásokat jóváteendő, most születnek egymásután Dante, Petrarca, Tasso, Ariosto-fordításaink, most készül az olasz líra első nagyszabású magyarnyelvű antológiája, jelenik meg először a *Promessi sposi* teljes magyar szövege s vehet tudomást közönségünk Leopardi költészetéről, Cellini önéletrajzáról stb.

Ilyen magas csúcsok felé azonban aránylag kevesen követik e lelkes vezetőket. Közönségünk megtanulja tíz-tizenöt nagy olasz név tiszteletét, kiegészítgeti házi könyvtárát az olasz klasszikusok műveivel, ezeknek «örök időszerűsége» azonban nem versenyezhet a sokkal szerényebb, de valóban napi aktualitású, a kor divatos ízlésének, problémáinak megfelelő írók vonzásával. A fordítók egy része nem hajlandó széles rétegek átlagigényeivel számolni és a sikerre mitsem adva követi egyéni érdeklődése irányát abban a meggyőződésben, hogy «az olasz költészet gyöngyeit a magyar irodalom oltárára helyezve» missziót teljesít. Mások viszont, több valóság-érzéssel, hivatásukat inkább abban látják, hogy az élő olasz kultúrával barátkoztassák meg közönségünket s nem a hajdanira, sajátosra, idegen ízűre terelik a figyelmet, hanem azt hangsúlyozzák, ami az új olasz írókban az egykorú európai irányokkal közös. A magyar olvasó gyönyörűségét leli a könnyed, szellemes, ironikus francia elbeszélésekben: a tervszerűen dolgozó fordító hasonló stílű olasz csemegével szolgál néki; a szocializmus forradalmi eszméi izgatják a kedélyeket: Ada Negri verseinek bemutatására ez az alkalmas pillanat; a lírában világszerte naturalista törekvések jelentkeznek: Lorenzo Stecchetti ennek az irányzatnak olasz változatát illusztrálja. A Zola-divat sodrában — ha Vergát nem is — Matilde Seraot szinte népszerűvé sikerül tenni s Giacosa és Rovetta néhány darabja az olasz verista drámáról ad fogalmat a magyar színházlátogatóknak. Ugyanígy biztosít érdeklődést a katolikus modernizmus Fogazzaro regényei számára, majd pedig az ibseni dráma erős hazai visszhangja Roberto Bracco útját nyitja meg színpadjainkra.

Ha lettek volna az olasz parnasszusnak Paul de Kock-jai, Ponson du Terrail-jai, Dumas-i és Marlitt-jai, bizonyára akadt volna ilyeneknek is fordítójuk. Ebben az értelemben vett ponyva azonban olasz nyelven nincs s így jöhetett létre az az optikai csalódás, mely szerint az olasz

literaturát magyarul csak «csúcsteljesítmények» képviselik. Ezzel szemben a valóság az, hogy Marchesa Colombi, Cordelia, Cagna, Caccianiga, Ettore Colombo, Jerace, Lioy s a felületes «letteratura amena» megannyi más, régen elfeledett nevű szorgalmas szállítója, akikből mind bőséges ízelítőt kapott a magyar közönség, Olaszországban ugyanazt a szerepet töltötték be, mint másutt a «nagy» ponyva jelesei s olvasóink szélesebb köréi elé sokkal több jelentéktelen írás került, semhogy az ilyenek alapján a modern olasz irodalomról kialakult múlt századi közvéleményt a tekintélyes munkák kellően ellensúlyozhatták volna. A nagy nevek (Dante, Petrarca stb.) hideg ragyogása nem hatolt a szívek mélyére s nem tette melegebbé az olasz szépirodalomhoz való viszonyunkat. Ez csak D'Annunzio közelebbi megismerésével következett be, aki az első igazán hódító modern olasz költő. Általános európai hatásának megfelelően nálunk is része volt mindabban a lelkesedésben, szeretetben és tömjénezésben, mellyel Londontól Madridig és Moszkváig elárasztották, az ő művészetében érezte közönségünk először az újjáéledt olasz génusz magasba törő szárnyalásának forró lehet.

A világháború néhány esztendőre megszakította irodalmi kapcsolatainkat Olaszországgal. A fasiszta Itáliához való viszonyunk örvendetes alakulása azonban hamarosan lehetővé tette nemcsak az érintkezés újrafelvételét, hanem a meglazult kötelékek szorosabbra fűzését is. Hivatalos és félhivatalos szervek, intézmények és kiadványok siettek az olasz gondolat, ízlés, új társadalmi és erkölcsi eszmények propagálásának segítségére s fokozatosan mind tágabbá feszítették a magyarság olasz horizontját. Míg eddig a fordított könyv kiadásának nélkülözhetetlen föltétele a piaci siker biztos kilátása volt, most anyagi források nyílnak az esetleges kockázat fedezésére s így üzletből a kultúra ügyévé, közérdekké lép elő bizonyos olasz munkák megjelentetése. Ezzel párhuzamosan bátrabbá válik a magánvállalkozás is, mikor olasz szerzők publikálásáról van szó, hiszen mind több joggal számíthat a könyvvásárlók gyors ütemben növekvő érdeklődésére az olasz szellem termékei iránt. S végül — de nem utolsó sorban — hozzájárul az olasz könyv hazai térfoglalásához, hogy a félsziget irodalmi termelése a háború utáni évtizedekben hasonlíthatatlanul változatosabb, színesebb, izgatóbb, eredetibb és értékesebb, mint — az egy D'Annunziótól eltekintve — a századforduló táján volt. Megint csak optikai csalódás áldozatai vagyunk azonban, ha azt hisszük, hogy a közönség csalhatatlan jóízlésének szűrőjén most már igazán nem hatol át semmiféle fércmű s csak Pirandellót meg Bontempellit (s tegyük hozzá : Papinit) öleli keblére. Az ebben a vonatkozásban már említett Guido da Verona és Pitigrilli mellett csak

éppen olasz detektívregények fordításával nem találkozunk, egyébként azonban Carolina Inverniziótól és Flavia Stenótól kezdve Brocchin és Marpicatin át Federigo Tozzi és Borgeseig s a legfrissebb fordítások között Francesco Perriig olyan gazdag sorozata az olasz elbeszélőknek áll rendelkezésünkre magyar nyelven, amelyről — ha nem is kielégítő — sem azt nem mondhatjuk, hogy a francia, német vagy angolhoz képest fogyatékos képet ad az olasz irodalomról, sem azt, hogy annak csupán legfényesebb lapjait mutatja be.

Mindent összevéve megállapíthatjuk tehát, hogy az olasz irodalom helyzete a magyar köztudatban mindenkor a történeti viszonyok függvénye volt, kisebb-nagyobb időbeli eltolódásoktól eltekintve éppúgy alakult ki, mint más népeknél s ma semmiben sem különbözik attól, amit bármely más művelt európai nemzet közvéleményében elfoglal, de a legjobb úton van ahhoz, hogy a rangsorban eddig előtte állt francia irodalom helyét foglalja el olvasóink szeretetében.

VÁRADY IMRE

